

УДК 349.6

ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД ECOLOGICAL NETWORK: THEORETICAL AND LEGAL REVIEW

Чомахавлі О.Ш.,
*кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права
Київського університету права
Національної академії наук України*

У статті зроблено огляд нормативно-правової основи регулювання екологічної мережі. Наголошено на деяких аспектах у сфері охорони навколишнього природного середовища. Визначено теоретичну основу розуміння терміну «екологічна мережа». Зроблено висновки та надано рекомендації щодо удосконалення законодавства.

Ключові слова: довкілля, екологічна мережа, території, правова основа, середовище.

В статье сделан обзор нормативно-правовой основы регулирования экологической сети. Отмечены некоторые аспекты в сфере охраны окружающей природной среды. Определена теоретическая основа понимания термина «экологическая сеть». Сделаны выводы и даны рекомендации по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: окружающая среда, экологическая сеть, территории, правовые основания, среда.

In the article the author reviews the statutory and regulatory basis of regulating the ecological network. The author also draws attention on some aspects in the field of environmental protection. Theoretical basis for the understanding of the term «ecological network» is defined. The author made conclusions and gave recommendations for improving legislation.

Key words: environment, ecological network, areas, legal grounds, element.

Постановка проблеми. Об'єкт екомережі – це окрема складова частина екомережі, що має ознаки просторового об'єкта – певну площу, межі, характеристики тощо. До об'єктів екомережі відносяться території та об'єкти природно-заповідного фонду, водного фонду, лісового фонду, сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті) тощо.

При цьому структурні елементи екомережі – території екомережі, що відрізняються за своїми функціями. До структурних елементів екомережі відносяться ключові, сполучні, буферні та відновлювані території. Ключові території забезпечують збереження найбільш цінних і типових для даного регіону компонентів ландшафтного та біорізноманіття. Сполучні території (екокоридори) поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу. Буферні території забез-

печують захист ключових та сполучних територій від зовнішніх впливів. Відновлювані території забезпечують формування просторової цілісності екомережі, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану.

Важливе значення має вдосконалення нормативно-правової бази у сфері збереження, розширення, відтворення та охорони єдиної системи територій з природним станом ландшафту та інших природних комплексів і унікальних територій, створення на їх основі природних об'єктів, які підлягають особливій охороні, що сприяє зменшенню, запобіганню та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності людей на навколишнє природне середовище, збереженню природних ресурсів, генетичного фонду живої природи.

Загальні проблеми розвитку екологічного права досліджували О.М. Абазіна, А.А. Алпатов, В.І.

Андрейцев, Н.Г. Баканев, Г.І. Балюк, Б.М. Бевзенко, С.О. Боголюбов, М.М. Брінчук, Д.В. Бусуйок, М.І. Васильєва, О.К. Веселов, Г.А. Волков, А.П. Гетьман, А.К. Голіченков, Т.В. Григор'єва, В.О. Джуган, О.Л. Дубовик, В.М. Єрмоленко, Б.В. Єрофеев, Ю.Г. Жариков, Н.М. Заславська, О.І. Заяць, Л.М. Здоровко, О.В. Зенюкова, В.А. Зуєв, І.О. Ігнат'єва, О.М. Ковтун, Т.Г. Ковальчук, О.С. Колбасов, В.М. Комарницький, В.В. Костицький, М.В. Краснова, О.І. Крассов, В.В. Круглов, Н.В. Кузнецова, П.Ф. Кулинич, Н.Р. Малишева, А.М. Мірошніченко, О.В. Новікова, В.В. Носік, В.В. Петров, Е.В. Позняк, Б.Г. Розовський, В.І. Семчик, В.К. Сівак, Я.Я. Страутманіс, Л.Л. Чаусова, Ю.С. Шемшученко, О.А. Шомпол та ін.

Усі дослідники у сфері екологічного права так чи інакше торкалися питання правового регулювання екологічної мережі. Але дане питання з часом набуває все більшої актуальності. Саме тому ми вирішили присвятити цю статтю основним моментам державної політики у сфері регулювання екологічної мережі.

Метою статті є вивчення правової та теоретичної основи створення та регулювання екологічної мережі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» екологічна мережа визначена як єдина територіальна система, яка включає ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, і території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України, і є частиною структурних територіальних елементів екологічної мережі – природних регіонів, природних коридорів, буферних зон.

А відповідно до Закону України «Про екологічну мережу України» екомережа визначена як єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

Правовою основою формування національної екологічної мережі є закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України та Водний кодекс України. Природні ділянки міжнародного значення створюються відповідно до міжнародних договорів України, зокрема Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином

як середовища існування водоплавних птахів (1971 р.), Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.), Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ їх існування в Європі (1979 р.), Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (1979 р.), Конвенції про захист Чорного моря від забруднення (1992 р.), Конвенції про охорону біологічного різноманіття (1994 р.), Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.), Конвенції про охорону та відтворення транскордонних водотоків та міжнародних озер (1999 р.).

Для забезпечення реалізації Програми передбачається прийняття законодавчих актів, спрямованих на запровадження правових норм формування національної екологічної мережі. З цією метою необхідно прийняти закони України про національну екологічну мережу України, про збереження земель, про економічне стимулювання суб'єктів землевладіння і землекористування до здійснення заходів щодо розвитку та підтримки екологічної мережі, про прибережну смугу морів, внести відповідні зміни до земельного кодексу України, Лісового кодексу України, Водного кодексу України, законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення».

Завданням законодавства про екомережу є регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства.

Передбачається розроблення і затвердження інших нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення економічного механізму, пов'язаного з охороною та відтворенням природних ландшафтів та збереженням біологічного різноманіття.

З метою посилення відповідальності за порушення вимог законодавства з питань охорони, використання та відтворення ландшафтного різноманіття передбачається внести зміни до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

За офіційними даними на сьогодні флора України нараховує понад 25 тисяч видів рослин, фауна – майже 45 тисяч видів тварин. Негативні антропогенні чинники впливу на довкілля призвели до зникнення великої кількості біологічних видів та до загрози існуванню для багатьох з існуючих. Це призвело до того, що до Червоної книги України внесено 541 вид рослин та 382 види тварин, до Зеленої книги України – 127 рідкісних і зникаючих типових рослинних угруповань. Поступово зменшується чисельність майже всіх видів хижих птахів, а також водолюбних птахів, куроподібних, журавлиноподібних, ссавців, риб, комах.

Негативні зміни у морській флорі і фауні зумовлені вселенням небезпечних немісцевих їх видів. Серед рослин рідкісними стають зозулинцеві, тонконогі, айстрові, лілійні, амарилісові, півникові. До кінця цього століття ще Червоної книги України можуть бути занесені ще 20 видів ссавців та ряд інших видів тварин і рослин. Понад 20 відсотків популяцій дикорослих лікарських, технічних видів рослин внаслідок неконтрольованого використання перебувають на межі виснаження.

Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки розроблена в контексті вимог щодо подальшого опрацювання, вдосконалення та розвитку екологічного законодавства України, а також відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття щодо питання формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту.

Вся історія формування життя нашої планети є історією формування цілісної, структурованої, унікальної, саморегулюючої, нескінченно самовідновлюваної біотичної системи, що виконує головні планетарні функції. За сутністю це історія нескінченного розвитку різноманіття форм і функцій життя, як єдиного, цілісного, унікального планетарного явища. Вся різноманітність форм живого на різних рівнях його організації (генетичному, популяційно-видовому, флористичному, ценотичному, екосистемному) і є біорізноманіттям. Біологічне різноманіття – це «мінливість живих організмів усіх екосистем, включаючи земні, морські та інші водні екосистеми та екологічні комплекси, частиною яких вони є; сюди належать різноманіття в межах різновиду, між різновидами і екосистемами» (Джонсон, 1992).

Терміном «екомережа» позначають сукупність ділянок відносно недоторканої природи, де тварини і рослини практично позбавлені впливу людини (ядра екомережі), та шляхів, якими ці ділянки сполучаються між собою (екологічні коридори). Так наприклад, ядрами екомережі можуть бути два ліси, а коридором – річка, що протікає між ними. Руслом і берегами річки тварини зможуть пересуватися з однієї ділянки лісу в іншій. Це приклад локальної мережі; такі системи поєднуються у більші, котрі, в свою чергу, формують глобальну екомережу, що охоплює всю планету. Територія екологічної мережі – це свого роду данина, це той мінімум, який ми лишаємо живим істотам Землі, і який обов'язково має бути звільненим від впливу господарської діяльності людини [1].

На жаль, у реальності все не так просто, як у теорії. Часто можна спостерігати, як вирубують останній ліс у районі або розчищають і випрямляють русло річки. Такі місцевості стають непридатними для життя рослин і тварин і вже не можуть виконувати роль складових екологічної мережі. Розривається одна з ланок природної системи. А коли порушення її цілісності відбувається повсюдно, то саме існу-

вання дикої флори і фауни Землі опиняється під загрозою. Тварини вимирають, а на місці дикорослих рослин починають зростати бур'яни.

Зменшення біорізноманіття обумовлюється рядом причин:

- Втрата середовища існування. Характеризує результати втручання людини в середовище існування у глобальному масштабі.

- Розповсюдження екзотичного різновиду. Іноді це відбувається випадково, наприклад, так сталося із шкідливими бур'янами та шкідниками.

- Незаконне полювання і систематичне рубання лісу для одержання енергії або виробництва деревного вугілля. Внаслідок інтенсивного збирання лікарських рослин, вони перебувають під загрозою зникнення.

- «Взаємозалежні» ефекти. Різновид, що розвивається сумісно з іншим, буде вимирати, якщо другий вод пари перебуватиме під загрозою зникнення.

- Забруднення і глобальна зміна навколишнього середовища.

Усі ці причини мають одну спільну рису – вони викликані діяльністю людини. Це робить діяльність людини однією з найсерйозніших причин сучасного погіршення біорізноманіття. Тому багато аспектів впливу людини на різноманіття разом з безпосередніми причинами його погіршення мають важливе значення для визначення пріоритетів і протидій істотним негативним тенденціям.

- Зростання кількості населення. Взаємозв'язок між втратою біорізноманіття і кількістю населення, його темпами зростання і густиною досить складний. Ці фактори впливають на земельні і водні ресурси, особливо при виробництві продовольства, а також при створенні інфраструктури. Зростає споживання ресурсів і їх деградація.

- Структура виробництва і надмірне споживання. Збільшення обсягів виробництва і споживання енергії веде до перетворення середовища існування і надмірного використання екосистем [2].

З усього різноманіття сучасних проблем однією з найскладніших є проблема наростання суперечностей між природними процесами та процесами соціально-економічного розвитку, використання природних ресурсів. Розвиток промислового й аграрного виробництва, використання значної кількості природних ресурсів, урбанізація та інші складні антропогенні процеси стали чинниками, які суттєво впливають на цілісність природних екосистем і структурно-функціональну організацію ландшафтів, зумовлюють глибокі зміни у біогеоценотичному покриві, руйнування біологічного і ландшафтного різноманіття, знижують ступінь біотичної модифікації ландшафтів [3; 4]. За сучасних моделей споживання і виробництва природні ресурси продовжують використовувати швидше, ніж вони можуть відновлюватися. Недотримання у процесі виробничо-господарської діяльності законів, правил і принципів природокористування [3] призвело до порушення стійкості ландшафтних систем, виникнення негативних екологічних ефектів (забруднення навколиш-

нього середовища, зникнення видів рослин і тварин, ерозія ґрунтів, обміління рік, паводки та ін.), погіршення умов середовища життєдіяльності людей.

Надання пріоритетності політиці нерегульованого споживання природних ресурсів зумовлює нарощування антропогенного навантаження на ландшафтів і хід природних процесів у них. Потенційні можливості природних екосистем протидіяти цим процесам перебувають на грані вичерпання. Освоєння нових територій і нових ресурсів призвело до ущільнення географічного простору [5] і необхідності обмеження певних параметрів розвитку в сфері економіки, споживання ресурсів та простору [5].

Відповідно до цього потрібно вживати адекватні організаційно-господарські заходи щодо переходу до режиму інтегрального керування природними територіальними комплексами. Найфундаментальнішою ідеєю і реагуванням на дигресивні процеси у природі, зумовлені хаотичним і в основі споживацьким природокористуванням, є ідея сталого розвитку [5], один із принципів якої – збереження природного середовища, біологічного і ландшафтного різноманіття.

Вважають, що ідея формування екологічної мережі є інтегральною у справі збереження природного середовища, оптимізації ландшафтів, збереження генофонду живої природи, формування сприятливих умов для життєдіяльності людини [6]. У Європі вона вже набула певного розвитку і є головним напрямом реалізації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття (Софія, 1995). На міждержавному рівні формування екологічної мережі координує програма «Natura-2000», ухвалена у 15 країнах Європейського Союзу. У разі поєднання природоохоронних територій з Всеєвропейською екологічною мережею «Emerald» буде забезпечено охорону біорізноманіття і генофонду видів усієї Європи та невиснажливе використання природних ресурсів.

Висновки. Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення (на підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної доцільності) частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вивчити причини масового всихання лісів. Обґрунтувати заходи по підвищенню їх стійкості: Звіт про НДР (заклучний) / УкрНДІЛГА ; № ДР 01940012789. – Харків, 1997. – 253 с.
2. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. – Київ, 1998. – 52 с.
3. Кирилюк Л.М., Яворська О.Г. «Досвід впровадження просторових елементів екологічної мережі на локальному рівні на прикладі Немировського району Вінницької області» (за матеріалами сайту Національного Екологічного комітету України).
4. Маринич О.М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М., Шищенко П.Г. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // Укр. геогр. журн. – 2003. – № 1. – С. 16–20.
5. Мудрак О.В. Екологія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця : ВАТ « Міська друкарня », 2006. – 508 с.
6. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології. – К. : Либідь, 1993. – 224 с.
7. Олейниченко В.Д. Екологічна мережа як шлях до відтворення екологічної стабільності / [Олейниченко В.Д.] // Збірник наукових статей «III-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю». – Вінниця, 2011. – Том.1. – С. 233–236. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eco.com.ua>.
8. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» // Голос України від 14.11.2000.
9. Закон України «Про екологічну мережу України»// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 45. – Ст. 502.